

ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞINDA GERÇEKÇİLİK*

Ercan HAYTOĞLU**

Sayın başkan, değerli konuklar;

Atatürk, bizlere bir asker ve bir devlet adamı olarak yaptıklarıyla çok farklı alanlarda büyük değerler kazandırmıştır. Bu panel çerçevesinde ben, Atatürk'ü dış politika ilkelerini genel olarak ele aldıktan sonra, Dış Politikada Atatürk'ün gerçekçiliğini esas olarak ele almak istiyorum. Temelde dört nokta üzerinde kısa kısa değerlendirme yapmaya çalışacağım. Yalnız iki hususta Mustafa Kemal Atatürk'ün sözlerini biraz uzun olsa dahi yer vereceğimi konuşmamın başında peşinen belirtmek istiyorum.

Atatürk, dış politikasının temel dinamiklerini ortaya koyarken ülkesinin ve dünyanın gerçeklerini gözden uzak tutmamıştır. Türkiye'nin dış politikasını belirlerken gerçekçi davranmış, ülkenin jeopolitik durumunu, tarihsel gelişimini, Milli Mücadele döneminin kazanımlarını, Cumhuriyetin temel değerlerini ve dünyanın içinde bulunduğu olayları iyi analiz ederek her zaman dikkate almıştır. Atatürk'ün gerçekçiliği Amasya Genelgesi'nden Erzurum kongresine, Sivas Kongresi'nden Misak-i Milli'ye, Milli Mücadele sürecinde yapılan anlaşmalardan Lozan'a kadar yaşanan birçok gelişmede kendisini göstermiştir.

Öyleyse "Atatürk'ün dış politikasının temel dinamikleri nedir?" diye bir soru sorabiliriz. Ve bu sorumuza uzun ya da kısa birçok farklı cevabı verebiliriz. Birçok farklı noktaya dikkat çekebiliriz. Ancak, özü açısından ele almaya çalıştığımızda temel ilkelerin; *"bağımsızlık, gerçekçilik, barışçılık, hukuka bağlılık, güvenilirlik, akılcılık, ileri görüşlülük"* olduğunu görebiliriz. Ama bu ilkeler yeterli görülmez ve devamı getirilmek istenirse; diplomasi, anlaşma fırsatlarını değerlendirme, iletişim, olayları kavrama ve olayları geçmiş ve o günü ile anlama ve analiz etme yeteneği, maceraperestlikten uzak özgüven ve gerektiğinde ittifaklara girmekte tereddüt etmeme, milliyetçi ve hümanist olmayı da ekleyebiliriz.

Biz panel çerçevesinde bu dinamiklerden sadece bir tanesini ele almayı düşündük; Gerçekçilik. Atatürk'ü dış politikada gerçekçilik yönüyle ele almaya çalıştığımız için, onun milli politikasının en genel şekliyle değerlendirilmesini kendisine bırakıyoruz; *"Milli sınırlarımız içinde her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı koruyup, milletin ve yurdun gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak; gelişigüzel, ulaşılmayacak istekler peşinde milleti uğraştırmamak ve zarara sokmamak, uygarlık dünyasının uygarca ve insana davranışını ve karşılıklı dostluğunu beklemektir"*.

* Bu çalışma, 16 Ekim 2012 tarihinde PAÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından düzenlenen "Atatürk ve Cumhuriyet" konulu panelde yapılan konuşmanın metnidir.

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kınıklı Yerleşkesi/DENİZLİ.

Ülkelerin dış politikalarını sürekli dostluklar ve sürekli düşmanlıklar üzerine bina etmedikleri aşıkardır. Aynı zamanda dış politikada dostluklar ve düşmanlıklardan ziyade ülke menfaatlerinin korunması esas alınır. Atatürk'te dış politikasını *“milli menfaatlere dayalı milli bir siyaset uygulaması”* olarak nitelendirmiştir. Ayrıca bu anlayışın çerçevesini en açık şekilde Misakı Milli ile belirlemiştir. Bu çerçevenin içerisini en somut şekliyle bağımsızlık, milli egemenlik ve uluslararası hukuk ile doldurmayı istemiştir.

Tarihsel açıdan süreç anlaşılmaya çalışıldığında Milli Mücadelenin ilk hedeflerinin Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ortaya konulmaya çalışıldığı görülür. Gerçekçi dış politikanın ilk açık ve net vurgusu Misak-ı Milli metninde ortaya konulmuştur. Yani sınırların çizilmesi ve bağımsızlık vurgusu ile. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen Misak-ı Milli; hayallerden uzak, hedefleri açıkça ortaya koyan bir program olması yönüyle gidilecek yolun haritası olmuştur. Misak-ı Milli siyasal ve askeri hedeflerle, devletin o sıradaki olanaklarını en iyi biçimde bağdaştıran bir yemin belgesi olmuştur. Milli Mücadelenin askeri ve siyasi sınırları Misak-ı Milli ile gerçekçi bir şekilde belirlenmiş, çizilen sınırlara vatan toprağı olarak hukuki statü kazandırılması sağlanmıştır.

İstanbul'un işgali, Anadolu bozkırında yeni bir Meclis açılması için tarihi bir fırsat yaratmış ve 23 Nisan 1920'de Ankara'da milli iradenin tecelli ettiği BMM (Büyük Millet Meclisi) açılmıştır. Meclis'in açıldığı hafta içinde 26 Nisan'da Lenin'e gönderilen mektup ile fiilen ilk dış ilişki başlatılmıştır. Bu başlangıç ülkenin gerçekçi dış politikasının ilk adımını oluşturmuştur. Çünkü o günkü şartlarda BMM dış ilişkiler ve resmen tanınma konusundaki yalnızlığından kurtulmayı amaçlamaktadır. Amasya Genelgesi'nden Erzurum Kongresine, Sivas Kongresi'nden Misak-ı Milliye dış politikanın esasları adım adım şekillenmiştir artık. Mustafa Kemal Paşa ile silah arkadaşları, Meclis'te bir arada çalıştığı yol arkadaşları dış politikada yol haritasının gerçekçi bir zemine oturması konusunda birçok detayı gözden kaçırmamak için özel bir çaba sarf etmişlerdir. Türk-Sovyet ilişkileri başlamadan ve başladıktan sonra yaşanacaklardan ve yaşananlardan büyük kaygılar duyulmuş ve bu yolda yapılan paylaşımlar ile en gerçekçi politika tespit edilerek uygulanmaya çalışılmıştır.

Milli Mücadele hareketinin yürütülmesinde dış politikanın yanında uygulanan diplomasi de etkili olmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu durum diplomaside en son çözüm yolu olarak görülen ve en son kullanılan enstrümanı *“savaş”*ı kaçınılmaz kılmıştır. Dış politikadaki *“gerçekçilik”*, *“tam bağımsızlık”*, *“akılcılık”* ilkeleri ile diplomasinin en son enstrümanı olan savaş birlikte yürütülmüştür.

I.İnönü Savaşı ile kazanılan ilk zafer diplomatik açıdan karşılığını önemli ölçüde sonuçsuz kalmış olsa bile Londra Konferansı'na BMM'nin davet edilerek katılmış olması ve Moskova Antlaşması'nın imzalanması gelişmeleri ile vermiştir. Böylece İngiltere, Fransa ve İtalya gibi Batılı devletlerin Milli Mücadele'ye dikkatlerinin çekilmesi sağlanırken, Sovyetler ile işbirliğinin olumlu şekilde

sonuçlanması yolunda önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. II. İnönü Savaşı ile gelen zafer; 28 Nisan 1921'de İngilizlerin Malta da kırk iki kişiyi serbest bırakması, 1 Haziran 1920'de İtalyanların Anadolu'dan çekilmeye başlamaları Fransa ile ilk siyasi görüşmelerin başlamasına yol açmıştır.

Kütahya ve Eskişehir savaşları ile yaşanan zor ve sıkıntılı zamandan sonra, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı Tekalif-i Milliye emirleri gibi ağır kararlar hayata geçirilmiş ve imkansız gibi görülen hazırlıklar tamamlanmıştır. Türk milletinin son çekildiği yer olan Sakarya'da Yunan ordusunun taarruzu ile başlayan savaş Türk ordusunun zaferi ile sonuçlanmıştır. Bu zafer sonrası diplomatik çabaların karşılığı Kars Antlaşması ile Ankara İtilafnamesi'nin imzalanması ile alınmıştır. Ayrıca, 23 Ekim 1921'de İngilizler ile mübadele, Ukrayna ile dostluk antlaşması imzalanmıştır. Dış ve iç politikada atılan sağlam adımlar, içeride TBMM'nin otoritesini sağlamlaştırarak saygınlığını artırırken, dışarıda diplomatik bir takım başarıları beraberinde getirmiştir. Bu sonuçlar hiç şüphe yok ki, Atatürk'ün takip ettiği gerçekçi dış politika ve uyguladığı diplomatik strateji ile elde edilmiştir.

Dış politikanın dayandığı gerçekçilik ile ilk olarak Ankara'nın İtilaf Devletlerini dengeleyecek bir güce ihtiyacı olduğu ve bu gücün Sovyetler Birliğinden başkası olamayacağı belirlenmiştir. İkinci olarak Yunanlıların Anadolu'ya çıkmasıyla İtilaf Devletleri arasında oluşacak çatlaklardan olabildiğince faydalanmak amaçlanmıştır. Uygulanan diplomasi ile önce İtalyanlar, arkasından Fransızlar ile geliştirilen ilişkiler İngilizlerin yalnızlaştırılmasına yol açmıştır.

Sovyetler Birliği ile işbirliği vazgeçilmez olduğu düşünülse de rejim farklılığı daima temkinli davranılmasına, rejim ihracı yönünde faaliyetlerde cesurca alınan tedbirlerle önlenmeye çalışılmıştır. Sorunsuz bir işbirliği hayali peşinde koşmak yerine, sorunlara rağmen bir işbirliğinin sağlanabileceği yolunda gerçekçi bir işbirliğine yönelmekten çekinilmemiştir. Çünkü karşılıklı işbirliği temelindeki gerçek; iki tarafın ortak menfaatleri olmuştur. O günlerde bu işbirliği ciddi eleştirilere neden olmuştur. Nitekim Mustafa Kemal Paşa bu eleştirilere birkaç cümle ile şöyle karşılık vermiştir; *"Görüşebilmek için komünist olunuz veya olmaya mecbursunuz diye kimse bir şey demediği gibi sizinle dost olmak için komünist olmaya karar verdik dememişizdir"*. Mustafa Kemal Paşa; gerçekleştirilen işbirliği ve yapılacak askeri yardımlar karşılığında Sovyetlere herhangi bir şekilde ideolojik bir söz verilmediğinin altını çizmiştir.

Başlangıçta yer verdiğim gibi iki hususta Mustafa Kemal Atatürk'ün sözlerini biraz uzun olsa dahi aynen paylaşacağımı belirtmiştim. Bunlardan ilki 1 Aralık 1921'de TBMM'nde yaptığı konuşmasında dış politika ile ilgili çok özel noktalara temas eden konuşmasından bir kesittir. Mustafa Kemal Paşa; *"Efendiler; büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine celbettik. Biz Pan-İslamizm yapmadık. Belki "yapıyoruz, yapacağız" dedik. Düşmanlarımız da "yaptırmamak için bir an evvel öldürelim" dediler. Biz Pan-Turanizm yapmadık.*

“Yaparız, yapıyoruz ve yapacağız” dedik, yine “öldürelim” dediler. Bütün dava bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan tazyikatı tezyid etmekten ise haddi tabiiyye, haddi meşruya rücu edelim. Haddimizi bilelim. Binaenaleyh efendiler, biz hayat ve istiklal isteyen milletiz, yalnız ve ancak bunun için hayatımızı ibzal ederiz” demiştir. Bu sözleri ile gerçekçilik ilkesine en somut şekilde ışık tutmuştur.

Yine Nutuk'ta uzun bir konuşması vardır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerini de burada aynen vermek istiyorum; *“Çeşitli milletleri, ortak ve genel bir unvan altında toplamak ve bu çeşitli unsur kütlelerini aynı hukuk ve şartlar altında bulundurarak güçlü bir devlet kurmak, parlak ve çekici bir siyasî görüştür. Fakat aldaticıdır. Hattâ, hiçbir hudut tanımayarak, dünyada mevcut bütün Türkleri dahi bir devlet halinde birleştirmek, gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir hedeftir. Bu, asırların ve asırlarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı hâdiselerle ortaya koyduğu bir hakikattir. Panislâmizm ... Panturanizm siyasetinin muvaffak olduğuna ve dünyayı tatbik sahası yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. Irk farkı gözetmeksizin, bütün beşeriyete şâmil, cihangirane devlet teşkili hırslarının sonuçları da tarihte bellidir. İstilâcı olmak hevesleri, konumuzun dışındadır. İnsanlara her türlü özel duygu ve bağlarını unutturup onları kardeşlik ve tam eşitlik içerisinde birleştirerek, insanî bir devlet kurmak nazariyesi de kendine mahsus şartlara bağlıdır. Bizim açıklık ve tatbik kabiliyeti gördüğümüz siyasî program, millî siyasettir. Dünyanın bugünkü genel şartları ve asırların dimağlarda ve karakterlerde biriktirdiği hakikatler karşısında hayalperest olmak kadar büyük hata olamaz. Tarihin ifadesi budur, ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir... Millî siyaset dediğim zaman, kasdettiğim mânâ ve anlaşılması gereken şey, şudur: Millî hudutlarımız içinde, herşeyden evvel kendi kuvvetimize dayanmak suretiyle varlığımızı koruyarak millet ve memleketin hakikî saadet ve bayındırlığına çalışmak... Genel olarak sonsuz emeller peşinde milleti uğraştırıp zarara sokmamak... Medenî dünyadan, medenî ve insanca muamele ve karşılıklı dostluk beklemektir”*

Cumhuriyet dönemine geldiğimizde Millî Mücadele dönemindeki gibi dış politikada “gerçekçilik” yine devam etmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın 1923'te söylediği şu sözler buna işaret etmektedir. *“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, millîdir; tamamıyla maddîdir; gerçekçidir. Kuruntuya dayanan idealler arkasında, o ideallere ulaşmak için değil, fakat ulaştırmak hülyasıyla milleti kayalara çarparak bataklıklara batırarak en nihayet kurban ederek mahvetmek gibi cinayetden kaçınan bir hükümettir”*. Bu sözleri ile Cumhuriyetin kuruluş döneminde Türkiye'nin sınır komşularına dikkat çekmekte ve adeta dönemin süper güçlerinin Türkiye'nin komşusu haline geldiklerine işaret etmektedir. 1923 itibarıyla kuzeyimizde Sovyetler Birliği vardır. Irakta İngiltere, Suriye'de Fransa, On iki adada İtalya. Türkiye yeni dönemde dolayısı ile bu süper güçlerin arasında kendi dış politika stratejilerini ve ona paralel diplomasi taktiklerini belirlemek zorundadır.

Türkiye'nin bu durum karşısında tavrının ne olacağına ipuçları Lozan Konferansı arkasından gelen gelişmeler ile görülmüştür. Bu gelişmeler, sınırlar sorununun çözülmesi, ahali mübadelesi, Cemiyet-i Akvam'a üye olunarak ortak güvenlik sisteminden yararlanılması, Boğazlar sorununun çözümü, Batı ve Doğumuzda yer alan ülkeler ile paktlar oluşturmak ve Hatay sorununun çözümü yolunda atılan adımlar olarak kendisini göstermiştir.

Açıkça bir tespit yapmakta hiç sakınca bulunmamaktadır. II. Dünya Savaşı'nın ayak sesleri daha I. Dünya Savaşı bittikten sonra barışı tesis etmek üzere toplanan Paris Barış Konferansında alınan kararlar ile alınan bu kararların uygulamaya geçilmesi aşamasında duyulmaya başlanacaktır. Kısa süre sonra İtalya ve Almanya gibi revizyonist devletler baskılarını artıracaklar, kaba kuvvet ile işgallere başvuracaklar ve baskılarını bir süre sonra ülkenin kapısına kadar getirip dayayacaklardır. Dolayısıyla Türkiye bu zamanda bir takım diplomatik hazırlıkları yapmak durumundadır. Tabi bu hazırlıklarını yaparken amacı kendi menfaatlerini korumak olacaktır. Bu menfaatleri korurken de gerçekçi hareket etme yanında barış yanlısı tutumlar sergilemeyi de ihmal etmeyecektir. Misak-ı Milli çizgisinde sabırla hareket eden Atatürk, savaş çığırtkanlarının seslerini iyice yükselttiği bir dönemde, Hatay ve boğazlar konusunda gerçekçi bir tutum izleyerek ülkesinin haklı isteklerini diplomasi başarısı ile uluslararası arenada dile getirerek ülkesi lehine sonuçlandırmasını bilecektir.

II. Dünya Savaşı yaklaşırken Türkiye, sorunların barışçı yoldan çözümünden yana olmuş, statükonun değişmesinden yana olan ülkeler ile işbirliğinden uzak kalmıştır. Yani savaş çıkaracak ülkeler arasında olmaktan sakınmıştır. Batılılar ile ilişkilerini normalleştirme sürecine giren Türkiye'nin bu dönemde istemese de Sovyetler ile ilişkileri soğumaya başlamıştır. Bu bir olumsuzluk olarak görülse bile en azından şunu göstermektedir. Türkiye menfaatleri gereği doğrudan doğruya kendini bir ülkeye bağlı hissetmemektedir menfaatleri neyi gerektiriyorsa o yöne doğru hareket edecek özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Menfaatleri gerektirdiğinde eski hasımları (İngiltere, Fransa vs.) ile birlikte hareket etmekte tereddüt etmeyecektir.

Atatürk'ün dış politikasında "gerçekçilik" bu dönemde de; kendisine güvenen ve milleti hesapsız hayaller peşinden koşturmayan, milli hedefler arasında uyumu gözeten, Almanya ve İtalya gibi devletlerin Türkiye Cumhuriyeti'ni tehdit olarak algılamalarının önüne geçerek kendisini göstermiştir. Bu politika çerçevesinde alınan tedbirler sonucunda Avrupa güç ve çıkar çatışmalarının büyük ölçüde dışında kalmayı başaran Türkiye, II. Dünya Savaşına girmeyerek savaşta yaşanan acılar ve ağır tahribattan korunmayı başarabilmiştir.

Sonuç Olarak;

Atatürk'ün dış politikadaki gerçekçi yaklaşımı, hem Milli Mücadele hem de Cumhuriyet döneminde kesintisiz devam etmiştir. Lozan'dan itibaren savaş, diplomatik açıdan bir enstrüman olarak kullanılmamaya çalışılmıştır.

Lozan sonrasında Türkiye, mevcut uluslararası çıkar çatışmaları ve gruplaşmalar karşısında büyük ülkeler ve komşularıyla dostluk ilişkilerini sürdürmeye çaba göstermiştir. Hatta Milli Mücadele döneminde mücadele ettiği, savaştığı ülkelerle dahi bir süre sonra diplomatik ilişkiler kurarak barış dönemi açmayı başarmıştır.

Batısında ve doğusunda yer alan komşularıyla anlaşmalar yaparak (Balkan Paktı - Sadabat Paktı) savaşı sınırlarından uzak tutmaya çalışmıştır. Yani yaklaşan II. Dünya Savaşı yakından hissedilmiş, ülke güvenliği için 1934 ve 1937’de gerçekleştirilen paktlar ile muhtemel savaş sınırlarımızdan uzakta tutulmaya çabalanmıştır.

Boğazların güvenliğinin ülke güvenliğinin temelini oluşturduğu bilinciyle 1934’te Montrö Boğazlar Sözleşmesi yapılmıştır.

Hatay sorununu çözmek için dış politika ilkeleri ve diplomasi önemli ölçüde bizzat Atatürk tarafından izlenmiş ve uygulanmıştır.

Sözlerime yine Atatürk’ün 1 Aralık 1921 de TBMM’nde yaptığı konuşmadan bir kesit ile tamamlamak istiyorum; “...Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin sabit, müsbet, maddî bir siyaseti vardır: O da efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisinin muayyen hudud-u millîsi dahilinde hayatını ve istiklâlini temin etmeye yöneliktir. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti, temsil ettiği millet namına çok mütevazıdır ve hayalden tamamen uzak ve tamamen hakikatperesttir ... Geniş, yüce ve fakat hayalî ve pratik değerden uzak birtakım hissiyatın peşinden koşarak kanun yapmaz... Bu milleti bugün idam sehpası karşısında bulunduran fiil ve hareketlerin menşei, hayaldir, hissiyattır”

Teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.